

LUND UNIVERSITY

Beslutsfattarnas syn på riksbankens politik

Jonung, Lars

Published in:

Från räntereglering till inflationsnorm. Det finansiella systemet och Riksbankens politik 1945-1990

1993

Document Version:

Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Jonung, L. (1993). Beslutsfattarnas syn på riksbankens politik. I L. Werin, & P. Englund (Red.), *Från räntereglering till inflationsnorm. Det finansiella systemet och Riksbankens politik 1945-1990* (1 uppl., s. 385-399). SNS Förlag.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

15. Beslutsfattarnas syn på riksbankens politik

Eftersom åren 1945–90 utgör den kronologiska ramen för denna studie av svensk kreditmarknad och svensk penningpolitik, har det varit möjligt att intervjua tidigare och nuvarande beslutsfattare på det penningpolitiska området. Under åren 1989–92 genomfördes ett tiotal intervjuer med personer som haft nära koppling till riksbankens politik. Ett urval av intervjuerna sammanfattas i detta kapitel.

Syftet med intervjuerna var att finna svar på frågor som inte direkt belystes av det tillgängliga arkivmaterialet: Hur såg riksbankscheferna på relationen till finansdepartementet? Försökte finansministern styra riksbanken? Vilka intressegrupper påverkade riksbanken? Genom att intervjupersonerna i sina svar täckte tiden från första hälften av 1950-talet fram till skrivande stund blev det möjligt att granska hur synen på riksbanken och penningpolitiken förändrats under efterkrigstiden.

Det material som presenteras här är så vitt bekant unikt. Det finns ingen liknande undersökning rörande den ekonomisk-politiska processen i Sverige där en institution som riksbanken står i fokus. Intervjuundersökningar har förvisso använts i olika samhällsvetenskapliga arbeten rörande svensk politik men då som regel haft en mer underordnad plats. Här dominerar de helt framställningen.

Naturligtvis måste intervjuvaren betraktas med en viss skepsis. Risker för efterrationaliseringar, tillrättalägganden och omtolkningar liksom för minnesblottor är inte försumbar. Samtidigt ger intervjuvaren information som inte kan hämtas från andra källor. Intervjuerna bör ses som ett komplement till sedvanligt källmaterial som minnesanteckningar, protokoll, promemorior och statistik över olika ekonomiska variabler.¹

15.1. Intervjuernas uppläggning

Intervjuerna byggde på ett gemensamt formulär bestående av cirka 30 frågor. Frågorna varierades något beroende på vem som intervjuades. Utfrågningarna, vilka bandades, tog mellan två och tre timmar. En renskrift tillställdes de intervjuade som hade möjlighet att göra

¹ En möjlig källa att använda som komplement till det traditionella källmaterialet vore memoarer av politiker och bankmän vilka berör penningpolitiken. En genomgång av denna litteratur har inte avslöjat något nytt i förhållande till arkiven.

redigeringar. Intervjuerna genomfördes på riksbanken med undantag för dem med Tore Browaldh, Lars-Erik Thunholm och Erik Karlsson.² Intervjuerna var konfidentiella. När citat görs i det följande är det efter godkännande av dem som citeras med undantag för Gunnar Sträng som avled på våren 1992.

Penningpolitiken belyses av följande personer: två tidigare riksbankschefer, Krister Wickman och Carl-Henrik Nordlander, samt den nuvarande riksbankschefen Bengt Dennis.³ Två personer med lång anställning inom riksbanken, Kurt Eklöf och Erik Karlsson, intervjuades liksom två representanter för affärsbankerna, Tore Browaldh och Lars-Erik Thunholm, samt en före detta finansminister tillika före detta ordförande i riksbanksfullmäktige, Gunnar Sträng.

Intervjuerna genomfördes vid följande tidpunkter: Erik Karlsson (26.4.89), Gunnar Sträng (26.10.89), Kurt Eklöf (5.12.89), Krister Wickman (25.1.90), Carl-Henrik Nordlander (14.2.90), Tore Browaldh (21.3.90), Lars-Erik Thunholm (20.6.90) och Bengt Dennis (30.8.91).

Ett antal intervjuer genomfördes med andra personer med anknytning till riksbanken och svensk kreditmarknad. Av olika skäl har dessa inte använts här.

15.2. Intervjuundersökningarnas resultat

Intervjusvaren behandlar tre huvudområden: relationen mellan riksbanken och finansdepartementet, mellan riksbanken och affärsbankerna samt arbetet inom riksbanken. Sammanställningen i det följande bygger på en synnerligen begränsad del av det omfattande material som intervjuerna gav upphov till.

Riksbanken och finansdepartementet

Stabiliseringspolitiken består av två element: penningpolitiken och finanspolitiken, där riksbanken ansvarar för utformningen av penningpolitiken och finansdepartementet för finanspolitiken. Här finns ett ömsesidigt beroendeförhållande och därmed också ett spänningsfält mellan de bägge institutionerna.

Kontakterna mellan riksbanken och finansdepartementet. Intervjuerna ger en bild av väl utvecklade kontakter på alla nivåer mellan riksbanken och finansdepartementet från handläggare och uppåt i hierarkin. Samtliga intervjuade inom riksbanken betonar vikten av goda

² Lars Jonung ledde samtliga intervjuer. Lars Werin, Peter Englund och Clas Wihlborg samt Carl-Göran Lemne medverkade i flertalet intervjuer.

³ Två riksbankschefer önskade inte delta i någon intervju, Per Åsbrink och Lars Wohlin. Arne Callans, Per Åsbrinks närmaste medarbetare under många år, valde också att tacka nej. Mats Lemne avböjde att medverka med sin intervju i detta kapitel.

relationer till finansdepartementet. Vid diskontoändringar tog riksbanksledningen kontakt på förhand med finansministern – med ett enda undantag, den s.k. räntekuppen 1957. Samma sak gällde vid alla ”större” ändringar i penningpolitiken. Svaren antyder också vissa skillnader i intresset för penningpolitiken hos de olika finansministrarna. Följande citat belyser kontakten riksbanken–finansdepartementet.

Gunnar Sträng: ”Kommunikationerna mellan riksbanken och finansdepartementet var ju alltid så intima . . . det fördes ju ett kontinuerligt och naturligt samtal mellan kanslihuset och riksbankens ledning.” Samtidigt hyste Sträng tilltro till ledningen för riksbanken: ”Jag hade ju inte på samma sätt handen över kreditpolitiken för det kunde jag med förtroende lägga i Pelle [Per] Åsbrinks och Sven Joges händer . . . vi är ju gamla kumpaner och vänner och rätt lika till sinnet också. Vi sparade inte på invektiverna när vi blev förbannade på varandra så därför var det ju ett friskt och frejdigt språk oss emellan.”

Krister Wickman: ”Det förekom regelbundna naturliga diskussioner. När det var fråga om att vi i riksbanken ville göra något, t.ex. ändra diskontot, då blev den kontakten tagen direkt . . . man försäkrade sig om att man hade finansministern med”. Enligt Erik Karlsson utformade riksbanken förslagen ”och sen kontaktade riksbankschefen finansministern. Så kom vi över till honom. Sträng tyckte om att vi gick igenom frågorna grundligt. Han lyssnade gärna och kommenterade gärna . . . Feldt var en annan karaktär, inte alls otrevlig, men där fanns en sådan där ofantlig snabbhet.”

Bengt Dennis påpekar att kontakterna mellan riksbanken och finansdepartementet ”sker på alla nivåer, i finansdepartementet och i riksbanken. Det är ett komplext nätverk av kontakter . . . Tidigare var det så, i gamla tider, att finansn talade om vad den tyckte.” Alla diskontoändringar har meddelats finansdepartementet i förväg: ”vi har aldrig gjort någon diskontoändring utan kontakt med finansdepartementet.”

Bengt Dennis anser att kontakterna mellan riksbanken och finansdepartementet blev mindre frekventa under 1980-talet: ”Vi sågs inte alltför ofta Feldt och jag. Över tiden så blev det mindre och mindre. De stora besluten, de gick vi upp och talade med Kjell-Olof Feldt om. Likviditetskvoternas avskaffande och lite sådant där. Det var aldrig några långa sittningar.” Dennis beskriver att det var ”ibland svårt att få kontakt med Feldt i de viktiga besluten . . . I ett ärende lyckades vi aldrig få någon tid med finansministern och till slut sade jag att någonstans går det väl ändå att få tag i Dig. Han sade att han sitter i bil då och då och jag svarade att då möter vid Dig på halva vägen till Södertälje. Och det gjorde Erik Karlsson och jag.”

Det är finansministern (och ekonomiministern under de borgerliga regeringsåren) som är riksbankens man i regeringen. Kontakterna

med statsministern har varit sporadiska att döma av intervju-
svara.⁴ Fälldin var några gånger uppe på lunch hos Carl-Henrik Nord-
lander. Fälldin kunde också ringa. Bengt Dennis hade nästan ingen
kontakt med statsministern.

Finansministerns påtryckningar på riksbanken. Vilket inflytande
har finansministern sökt utöva på riksbanken? Svaret är i korthet
att han strävade efter att söka skjuta upp diskontohöjningar. Så var
fallet under Gunnar Strängs tid som finansminister fram till rege-
ringsskiftet 1976 och under den borgerliga regeringsperioden 1976–
82. Bengt Dennis har emellertid inte några sådana erfarenheter från
åren 1982–90. I övrigt intar finansdepartementet en förhållandevis
passiv roll och söker inte styra eller direkt påverka riksbanken.

Krister Wickman säger om Sträng att han "drev den för en finans-
minister naturliga principiella ståndpunkten att undvika eller om
man inte kunde undvika så i alla fall uppskjuta diskontohöjning-
ar. Var det däremot diskontosänkningar så gick det bra . . . Det
måste sägas vid en historisk summering att vid skiljaktiga me-
ningar mellan riksbankschefen och finansministerns så blev det
under min tid alltid riksbankschefen som till slut vann. Finansmi-
nisterns inflytande hade framför allt funktionen av att uppskjuta
åtgärder."

Carl-Henrik Nordlander noterar samma tendens: "Benägenhe-
ten att höja räntan var utomordentligt låg. Inom centern var ju i
princip en räntehöjning detsamma som ett slag i ansiktet på deras
egna väljare . . . psykologisk motvilja att höja räntorna." När Nord-
lander föreslår räntehöjning blir reaktionen: "Kan vi inte vänta
med detta och se tills vi fått den och den situationen ur världen . . .
Det var så hela tiden, dessa försök att skjuta kalken ifrån sig."

Krister Wickmans slutsats att "finansministerns inflytande
hade framförallt funktionen av att uppskjuta åtgärder", gäller inte
för Kjell-Olof Feldt. Han gav sitt fulla och omedelbara stöd till
Bengt Dennis förslag, även när det innebar en diskonto- och straff-
räntehöjning i maj 1985, kort före valet det året.⁵ Wickman rap-
porterar det omvända mönstret inför valet 1976. "Riksbankens åt-
strammingspolitik blev uppskjuten på grund av valet." Förutom
"en benägenhet att skjuta på avgöranden" enligt Carl-Henrik
Nordlander fanns knappast några andra påtryckningar från fi-
nansministern eller regeringen. Å andra sidan visste Nordlander
att regeringen ömmade för låga räntor och att Fälldin kände sär-
skilt för hypoteksföreningarna. Dennis uttrycker en viss förvåning
över "att det inte framförts en synpunkt på penningpolitiken" un-
der hans nio första år som riksbankschef. "Det har jag ingen för-
klaring till."

Wickman noterar att jämviktsriksdagen 1973–76 gav ökat

⁴ Som riksbankschef hade Lars Wohlin enligt samstämmiga uppgifter frekventa kontakter
med statsministern.

⁵ Dennis beskriver hur ett statsråd vägrade hälsa på honom efter denna diskontohöjning.

handlingsutrymme för riksbanken. ”Det hade från riksbankens och min synpunkt den positiva effekten att Sträng aldrig ställde till några svårigheter för aktiveringen av riksbankspolitiken. För det var ju riksbankspolitiken som man, obekymrad av det här parlamentariska dödläget, kunde driva.”^{6, 7}

Den främsta restriktionen på riksbankens politik fram till avregleringen var lågräntepolitiken, vilken förhindrade en mer rörlig ränta. Dess rötter kan spåras till det socialdemokratiska partiets ideologi.⁸ Sträng beskriver sin och partiets syn på räntan på följande sätt.

”Jag kan ärligen säga det att mitt parti hade ju inte den känsla för penningpolitiken och räntepolitiken och nödvändigheten av rörligheten på räntepolitiken som man sedermera måste kosta på sig sedan situationen blev annorlunda . . . Att tjäna pengar på höga räntor det var att tjäna pengar på pengar. Det gillar inte de skriftlärda [dvs. partiets ideologer] och det var mera påtagligt på den tiden. Wigforss spelade en väldig roll här som ledande ideolog. Wigforss trodde över huvudtaget inte att penningpolitik och räntepolitik betydde så mycket, utan det var finanspolitiken och ett beslut från den verkställande regeringen att där skall resurserna sättas in, där skall arbetskraften sättas in som var avgörande . . . Så hela tiden var det ju, kalla det för planhushållning eller vad Du vill . . . I liberaliseringens tidevarv som vi är inne i nu, så skall det här läggas tillräta av sig själv genom en högre makt.”

Aven Erik Karlsson med sin erfarenhet av Wigforss betonar dennes roll för befastandet av lågräntepolitiken: ”Wigforss resonerade så att det var viktigt att räntan var låg för att man skulle hålla uppe investeringarna och att staten skulle spela en aktiv roll i investeringsutvecklingen.”

Sträng säger med anledningen av räntekuppen 1957 då diskontot höjdes utan att han hade kontaktats i förväg: ”Jag tvingades att acceptera den här rörligheten på räntemarknaden utan någon entusiasm men ändå så som något nödvändigt.”

Wickman är knappast imponerad av Strängs syn på penningpolitiken: ”Penningpolitik begrep han aldrig, valutapolitik inte alls. Och han kunde bara diskutera penningpolitiken som hur man hanterar ett ransoneringssystem.” En likartad syn på Sträng, som

⁶ Krister Wickman hade ett delikat problem med Gunnar Sträng. Denne ville sluta som finansminister på våren 1974. Palme diskuterade detta med riksbankschefen Wickman. Palme funderade på Thage G. Petersson som ny finansminister. ”Detta var ju ett problem för mig som riksbankschef att ha en finansminister som säger att 'jag skall avgå'.” Sträng sköt nämligen på en diskontohöjning med ”motiveringen att han var ju inte säker på att han skulle vara kvar i regeringen”.

⁷ Browaldh noterar att Sträng tydligen inte diskuterade riksbankspolitiken med ”sina kolleger”. På en Harpsundsöverläggning 1971, inbjuden av Olof Palme, kritiserade Browaldh riksbankens nedskärning av alla checkräkningskrediter med 20 procent. Sträng ansåg att åtgärden var nödvändig. Palme replikerade att han blev ”chockad” när han fick ett brev från Handelsbanken med innebörden att hans checkräkningskredit var nerskuren.

⁸ Se här kapitel 13.

var ordförande i riksbanksfullmäktige 1982–85, framförs av Bengt Dennis: "Sträng var ju svårhanterlig på avregleringssidan, både ifråga om inhemsk kreditmarknad och kapitalrörelser. Då hade jag ett starkt behov av att få uppbackning i kanslihuset, direkt hos Feldt." När Erik Åsbrink efterträdde Sträng upplevde Dennis en klar förbättring i sin situation.

Riksbankens påtryckningar på finansdepartementet. Riksbanken å sin sida är aktiv som påtryckare gentemot finansdepartementet. Riksbankens främsta krav är att få en stramare finanspolitik, särskilt under 1970- och 1980-talen. Detta är ett återkommande tema i relationen mellan de bägge institutionerna. Vidare efterlyser riksbanksledningen en stramare lönepolitik och skattereform så att ränteändringar blir effektivare. Riksbankens representanter intar en skeptisk inställning till överbrygningspolitiken, till den statliga upplåningen i utlandet och till den s.k. valpskatten. Den är pådrivande vid konstruktionen av utlandslånenormen 1984. Riksbanken ser denna norm som en metod att begränsa den statliga upplåningen.

Krister Wickman: "Egentligen är det ju fantastiskt om man tänker efter att i den diskussion som pågick 1975–76 så svalde man ju politiskt avtalsuppgörelser som var extrema, vansinniga . . . den ende som försökte visa lite grann vad det var fråga om var riksbanken." Om höjningen av arbetsgivaravgifterna i detta sammanhang: "Det var ju fullkomligt sanslöst." Erik Karlsson är mycket kritisk mot överbryggningspolitiken: "Jag skulle inte ha tagit den . . . man måste ju begripa att det var galet . . . att sänka momsens när man har fått en oljeprisstegring, det är ju alldeles galet." Kurt Eklöf om överbryggningspolitiken 1974–76: "Riksbanken bromsade med moderat kraft, men inte tillräckligt för att motverka den expansiva finanspolitiken . . . Jag var emot överbrygningspolitiken. Som jag ansåg vara ett exempel på att vi i Sverige tror att vi kan driva en politik som inte andra driver och klara oss . . . Mundebo var ett hjälplöst fall. Det gick inte att ha den snällaste av män som finansminister." Eklöf är i efterhand kritisk mot den statliga utlandsupplåningen som startade 1977 även om han var positiv till den till en början: "Jag tror att denna förmåga att klara både landet och statsbudgeten med upplåning utomlands var fullkomligt förödande."

Nordlander tog steget att skriva ett brev till Fälldin och betona de ekonomiska farorna med finanspolitiken. Fälldins svar när Nordlander talade med honom efter brevet blev något i stil med "det är klart att det här är riktigt, men". Vid ett tillfälle under folkpartiregeringen hotade Nordlander att genomföra en diskontohöjning med hjälp av den socialdemokratiska oppositionens representanter i fullmäktige – en helt unik situation. Nästföljande morgon ringde statsminister Ola Ullsten och "gick med på det [dvs. diskontohöjningen]".

Bengt Dennis arbetade med att få till stånd en svensk kartoffelkur efter dansk förebild men misslyckades: "Ett av de största nederlagen var att vi inte kunde påverka finansdepartementet." Fi-

nansdepartementet sa nej med argumentet att "det går ju inte att påverka hushållens konsumtion. De bara kompenserar sig genom att låna mera." För Dennis är det "en gåta varför regeringen inte gjorde någonting" mot överhettningen under den senare hälften av 1980-talet. "Hade vi fått en svensk motsvarighet till den danska politiken hade vi kraftfullt bromsat kreditgivningen till hushållen."

Vid diskussionen om relationen mellan riksbanken och finansdepartementet tangerades frågan om centralbankens grad och form av självständighet.

Wickman: "En god relation är nog en förutsättning för en rationell politik eller politikmix. Finanspolitik och penningpolitik förutsätter ett väldigt nära och öppet samarbete mellan centralbanksledning och departement. I den meningen är jag inte någon anhängare av centralbankens, ska vi säga, formella självständighet. Däremot är det väldigt viktigt att det finns en reell självständighet, dvs. centralbanken skall de facto vara en avgörande maktfaktor för utformandet av den totala ekonomiska politiken."

Sträng: "Riksbanken behöver en självständig ställning, men det skall ändå vara kommunikation mellan regering och riksbank." Sträng anser dock att riksbanken inte får genomföra "principiellt avgörande förändringar" utan att först ha diskuterat med regeringen, dvs. med finansministern.

Dennis betonar att riksbanken vid en internationell jämförelse är en självständig centralbank: "Många frågor kan jag ta ställning till vid bordet medan mina kolleger i världen säger att det här är en fråga som avgörs av regeringen."

Intressegruppernas påtryckningar på riksbanken. Det förekom att döma av intervjuerna få försök att direkt influera riksbanken. Inflytandet var snarare indirekt genom påtryckningar på finansdepartementet. Skogsindustrin, liksom varven, kunde tala sig varm för devalvering. Affärsbankerna bedrev kanske den hårdaste lobbyverksamheten. De stod ju i regelbunden kontakt med riksbanken.

Krister Wickman anser att affärsbankerna var mycket aktiva som lobbyister. På grund av "sin väldigt svaga politiska ställning är de hänvisade till lobbyverksamhet mer än andra industrier". Kurt Eklöf beskriver hur skogsindustrin påverkade den svenska växelkurspolitiken i samband med sönderfallet av Bretton Woods-systemet: "Skogsindustrins män kom upp och övertalade Sträng och Åsbrink om hur mycket de skulle förlora om vi inte följde USA genom att de hade utelöpande kontrakt i dollar. Det var bland det hemskaste jag varit med om . . . Denna påtryckning ledde till att vi följde USA till hälften; med 5 procent [vid växelkursjusteringen 1973, se tabell 12.1]."⁹

⁹ Enligt Erik Karlsson föregicks beslutet att devalvera mot dollarn "fullt ut" 1949 "av starka påtryckningar från näringslivet, särskilt skogsindustrin.

Erik Karlsson säger om fackföreningsrörelsen att den "hade ingen inverkan" på penningpolitiken. Bengt Dennis konstaterar: "Påfallande är ju hur litet vi utsätts för försök till påtryckning från andra organisationer . . . Dem [dvs. SAF, LO och TCO] är vi ju nästan helt skyddade från . . . LO och TCO har aldrig varit här . . . det är ingen tvekan att den grupp som influerat mitt tänkande är ekonomerna." Här intar Dennis en annan inställning än övriga representanter för riksbanken vilka i stort sett svär sig fria från påverkan från det nationalekonomiska skrået.¹⁰

Bengt Dennis betonar att riksbanken arbetar i en annan miljö än finansdepartementet: "vi har ett annat tidsperspektiv. Regering och regeringskansli har alltid ett kort tidsperspektiv och centralbanken ett långt. Vi lever i ett annat tempo dagligen också. Vi kan ju arbeta ostört. Vi har inte opinionen, journalisterna, politikererna, oppositionen, frågorna i riksdagen över oss ständigt . . ."

Den främsta och mest framgångsrika påtryckaren var troligen bostadssektorn, väl representerad i riksdagen och i det socialdemokratiska partiet. Finansministern Sträng med en bakgrund som socialminister var en varm anhängare av höga bostadsinvesteringar.¹¹ Bostadspolitikerna var, som visats i tidigare kapitel, en viktig restriktion på riksbanken fram till 1980-talet.

Erik Karlsson uttrycker sig på följande vis: "bostadsbyggandet har en särskild nisch i kreditpolitiken . . . Det politiska inslaget kom framför allt i form av krav på oss att se till att bostadsbyggandet kunde fortgå. Det gällde i alla tider." Nordlander är kritiskt till kopplingen mellan bostadspolitikerna och penningpolitiken: "en bedrövlig historia helt enkelt . . . inte någon smaklig metod [om statens delegation för bostadsfinansiering] . . . pinsamt . . . rena maktspråket". Sträng är den ende som låter positiv när bostadspolitikerna kommer på tapeten: "bostäderna betydde så mycket . . . Vi hade under min tid som socialminister en årlig nybyggnadskvot [underförstått som skulle fyllas genom nyproduktion]."

Riksbanken och affärsbankerna

Riksbankens syn på regleringarna. Riksbankens politik under efterkrigstiden präglades av den regleringspolitik som etablerades i början av 1950-talet och som avskaffades under 1980-talet. Krister Wickman såg inga större problem förknippade med regleringarna men önskade i och för sig avreglering. Nordlander önskade avreglera

¹⁰ I en kommentar till detta kapitel hävdar Erik Karlsson att ekonomernas inflytande var "indirekt". "Vid åtgärdernas genomförande kontaktade vi [dvs. riksbanken] dock inte ekonomer. I det ögonblick vi måste slå till, isolerade vi oss och frågade inte någon ekonom till råds. Inte heller lydde vi ekonomerna särskilt precist, när de kom med råd, t.ex. förslag om en devalvering."

¹¹ Bent Hansen, som hade nära kontakt med finansdepartementet som chef för konjunkturinstitutet, vill beskriva de ansvariga för den svenska ekonomiska politiken under 1950-talet som "investeringsgalna". (Intervju med Bent Hansen.)

men såg sig förhindrad av politiska skäl. Bengt Dennis framstår som den främste avregleraren där kringgåendet utgör ett tungt argument för avregleringen. Samtliga riksbankschefer är medvetna om kringgåendet. Det var en del av deras vardag. Wickman och Nordlander säger sig ha arbetat för mindre inslag av regleringar i riksbankspolitiken.

Nordlander hade "ambitionen att minska den hårda detaljstyrningen" och anser att "regeringens rädsla" bromsade. Det var dock enligt honom omöjligt att avreglera i en ekonomi med hög inflation och höga skatter: "Jag såg helt enkelt ingen möjligheten så länge vi hade en situation med galopperande inflation och de hundra procentiga skatteavdragen för skulder [dvs. för skuldräntor]. Det var ju ingen konst att se hur folk successivt blev mer och mer okänsliga för räntan."

Samtliga riksbankschefer beskriver olika former av kringgående. Nordlander påpekar att riksbanken bestämde att "utlåningen får inte växa mer än x procent om året, men det fungerade aldrig . . . jag var på det klara med att alla de siffror som vi såg i månadsrapporterna och i räntestatistiken kunde vara friserade i någon mån och det fick vi leva med". Bengt Dennis konstaterar: "De [dvs. bankerna] hade teknikerna uppbyggda för att kringgå alltihop." Dennis försökte få Sträng som då var riksbanksfullmäktiges ordförande att förstå kringgåendet men: "Sträng lärde sig aldrig hur den här marknaden fungerade." Blir det en ny reglering i framtiden tror Dennis att marknaden kommer "att vänja sig på 48 timmar".

Krister Wickman replikerar på frågan varför han inte avreglerade: "Påfrestningarna på regleringssystemet var då inte så stora att de ännu nödvändiggjorde större eller snabbare avreglering än vad vi gjorde." Nordlander anser att det inte gick att avreglera tidigare för då skulle räntenivån hamnat på en "skyhög" nivå vilket vore "politiskt omöjligt".

Avregleringen drevs fram helt och hållet av riksbanken. Processen fick stöd av finansdepartementet. Bengt Dennis: "Jag vet att det är väldigt svårt att bli trodd om jag säger att när det gäller den inhemska avregleringen och penningpolitiken har det under mina nio år aldrig tagits ett initiativ från kanslihuset." Beträffande valutaavregleringen så var Feldt emellertid drivande enligt Dennis: "Han ställde sitt parti, sin regering och sin riksdagsgrupp inför ett fullbordat faktum offentligt. De kunde inte backa. Detta skyndade på processen." Vidare fanns det enligt Dennis inom riksbanken "en skiljelinje mellan dem som hade sitt dagliga bröd från regleringssystemet" och övriga. "Det gäller att kämpa ner maffian som reglerar."

Dennis beskriver själva avregleringen: "Det fanns ingen master plan" för avregleringen. Den fick en egen dynamik. "Jag tror inte det var möjligt att gå snabbare fram" [med avregleringen] . . . Systemet knakade i fogarna och vi uppmuntrades av framgångarna. Det skedde inga olyckor."

Sträng var däremot tveksam till avregleringen: "Jag tycker att man borde lätta på reglerna och försiktigtvis veta att man står väldigt stadigt på marken innan man gör nästa lättnad . . . nog finnes det en viss risk i en riksbankspolitik som lämnar fri utförsel av valuta för köpet av aktier, för köpet av fastigheter, fri utförsel av valuta för industrins investeringar utomlands . . . Hela den där explosionen av finansbolag gick för okontrollerat och för snabbt." Sträng talade närmast nostalgiskt om 1950-talets regleringsklimat: "Jag satt under de första åren som finansminister och avgjorde om Handelsbanken skulle få etablera ett filialkontor i Pjätteryd eller Skillingaryd eller Vaggeryd eller om de skulle ha nej på det."

Beträffande effekterna av avregleringen så noterar Bengt Dennis: "För det första så tror vi att vi grovt underskattade hushållens uppdämda behov av att lägga sig till med krediter. Sedan hade vid det här med att låna för att placera, när man själv har tillgångar . . . Vi levde i den tron, jag levde i tron att vi i huvudsak skulle se en omflyttning från den grå marknaden in i det reguljära systemet och att nettoexpansionen, nettokreditgivningen, skulle vara rätt så begränsad. Där hade vi ju fel." Dennis har ofta fått frågan varför han inte "hade kunnat vänta på skattereformen. Jag menar att vi skulle aldrig orkat hålla systemet igång så länge . . . De stora strukturella reformerna måste leva efter en egen tidtabell. Dem kan man inte anpassa i tiden till vad som är lämpligast . . . Vi var medvetna om att vi hade fel skattesystem för avregleringen."

Affärsbankernas syn på regleringarna och kringgåendet. Affärsbankerna försökte dämpa regleringstrycket och samtidigt utveckla tekniker för att kringgå regleringarna. Lars-Erik Thunholm och Tore Browaldh beskriver några av de metoder som affärsbankerna använde sig av under regleringsperioden.

Thunholm "Vi försökte ju göra vad vi kunde för att motarbeta regleringssystemet men kom inte långt med det och då får man ju försöka gå runt det. Det ledde till alla möjliga jippon . . . utlåningstaken kunde man alltså gå runt genom att gifta ihop kapitalströmmar utanför marknaden . . . Det var en stor aktivitet att försöka klara företagens finansieringsbehov på andra vägar än bankernas kreditgivning . . . På så sätt motarbetade man ju sina egna intressen men det viktigaste tyckte man var att man klarade finansieringsproblemen [för företagen]."¹²

Tore Browaldh beskriver hur "vi clearade in- och utlåning hos stora kunder och kommuner vid halvårs- och helårskiftena för att få ner utlåningen . . . Vi utnyttjade försäkringsbolagens s.k. fria sektor för att klara kunders lånebehov . . . Bland de tekniker vi använde hade vi naturligtvis också att i den mån ett företag eller en person hade både inlåning och utlåning så såg vi till att de cleara-

¹² Thunholm anser att kreditmarknadsregleringarna bidrog till fusionen mellan Enskilda Banken och Skandinaviska Banken: "Hade det gått tio år till så hade Enskilda Banken kunnat träda in i sin gamla bankirroll igen för nu fanns det en penningmarknad, . . . en obligationsmarknad, . . . en internationell marknad att vända sig till."

de det vid kontrolltillfällena, framförallt vid halvårs- och helårsskiftena för att få ner utlåningen och sedan fick man dela upp det där igen. Ännu en teknik var ju att man såg till att postgirokonto- na tömdes vid månadsskiftena och användes för att betala ner de lån som de [dvs. företagen] hade.”

Thunholm är hård i sin bedömning av effekterna av reglering- arna. Han anser att systemet medförde att industrins kapitaltill- flöde blev ”mycket mindre än det skulle ha blivit vid en fri mark- nad” vilket gav upphov till ”tillväxtstagnation i svenskt närings- liv”.

Affärsbankerna hade väntat sig en avreglering när Lars Wohlin blev riksbankschef 1979. Thunholm: ”Nu skulle det verkligen bli friska tag här och det skulle bli en marknadsmässig penningpoli- tik och riksbanken skulle operera med marknaden och inte emot den som den alltid hade gjort tidigare. Men aj, vad vi blev besvik- na.” Browaldh uttrycker samma uppfattning: ”Man var överras- kad av att han [dvs. Lars Wohlin] agerade på det viset för det stämde absolut inte med de tankegångar som vi trodde att han hade.”

Å andra sidan blev Dennis en positiv överraskning för affärs- bankerna. Thunholm: ”han överraskade oss med att mycket snabbt genomföra de reformer som vi ansåg vara de riktiga.” Bro- waldh noterar att ”han [dvs. Dennis] gick nästan fortare fram än vad jag skulle ha gjort om jag hade haft ansvaret på den punkten [dvs. avskaffandet av valutakontrollen] . . . Dennis har varit fan- tastisk.” Han har ”avreglerat för att tvinga politiker att bedriva vettig politik”.

Riksbankens syn på affärsbankerna. Intervjusvaren avslöjar en klar spänning mellan riksbanken och affärsbankerna under den tid som föregick avregleringen.

Sträng sammanfattar de styrandes syn på affärsbankerna: ”Ban- kerna har ju levt under ett ganska hårt nackgrepp från riksban- kens sida under hela efterkrigstiden och har inte haft möjligheter att spela ut i några extravaganser.” Nordlander (med en bakgrund i affärsbanksväsendet) antyder att en del av spänningen mellan riksbanken och affärsbankerna kan ha berott på riksbankens ”bristande kunskap om hur bankväsendet fungerar”.

Affärsbankernas syn på riksbanken. Affärsbankerna såg kritiskt på riksbankens ledning under regleringstiden. Detta är ett väntat utfall med tanke på hur riksbanken styrde affärsbankerna, se här redogö- relsen från månadsmötena mellan riksbanken och affärsbankerna i kapitel 14. Affärsbankerna uppfattade inte riksbanken som själv- ständig gentemot den socialdemokratiska regeringen.

Lars-Erik Thunholm karakteriserar riksbankens chefer: ”Man kan ju kommentera de olika riksbankscheferna vi haft under den här perioden. Mats Lemne kom till riksbanken från att tidigare

varit statssekreterare i finansdepartementet. En handgängen man, utredare och protokollförare och hjälpare till olika finansministrar och andra regeringsledamöter. Det är klart att han väldigt mycket identifierade sig med den uppfattning som de hade . . . När det sedan kom till Åsbrink så kom han ju också ifrån regeringskansliet . . . Han hade väl heller inte särskilt svårt att identifiera sig med önskemålen i regeringskretsen . . . Wickman kom ju också från samma regering och från samma krets.”

Thunholm är hård i sin bedömning av Sven Joge, ansvarig för valutafrågor på riksbanken, och av Arne Callans, en av Åsbrinks nära medarbetare. Enligt Thunholm var de ”kolossalt anti-affärsbanksinställda så också Lennart Hammarskjöld”. Thunholm förklarar den attityd som han mötte hos tjänstemän på riksbanken på följande sätt. Det var ”väl lite roligt för en relativt underordnad tjänsteman att sitta där och klämma till bankdirektörer, storbankschefer och andra. Psykologiskt kan det nog fungera på det sättet.” Thunholm anser att motsättningarna delvis berodde på rekryteringen av riksbanksledningen: ”Vi har ju alltid uppskattat att ha bankmän som riksbankschefer för de begriper marknaden bättre än vad byråkrater gör.”

Tore Browaldh är mer positiv till Joge: ”Joge var en förfärligt kunnig person . . . Han ville föra en politik som möjliggjorde att vi kunde hålla en låg ränta . . . Hans målsättning var helt klar. Han var uppvuxen under kriget då det gällde att värna om vår valuta-reserv . . . Hans stora mardröm var att anspråken på valuta-reserven skulle bli alltför stora.” Joge ville ”avskärma Sverige, utan tvekan” för att hålla låg ränta.

Thunholm rekryterade vad han ansåg vara lovande kapaciteter från riksbanken: ”de mer klyftiga och användbara tjänstemännen i riksbanken var ju ganska lätta att locka över till privatbankerna.” Tore Browaldh ser inte riksbanken som självständig: ”Riksbankschefen och folket i riksbanken vill nog måla upp att de drev en politik som var självständig, men i själva verket har de varit oerhört bundna av politiska beslut.”

Mötena mellan affärsbankerna och riksbanken. Månadsmötena mellan affärsbankerna och riksbanken tillkom som en följd av införandet av kreditregleringarna i början av 1950-talet. (De analyseras närmare i kapitel 14.) Intervjusvaren visar att bägge parter hade ett intresse av mötena.

Wickman utvecklar sin syn: ”Det var en rätt öppen diskussion. Jag såg på dem [dvs. affärsbanksmötena] framför allt som att min uppgift var att få dem [dvs. affärsbankernas representanter] att begripa och om möjligt acceptera och medverka i riksbankspolitiken. Från deras sida var det naturligt att påverka den här politiken.” Mötena var ”ett instrument för att få politiken att fungera . . . det är en fördel att kunna utforma den [riksbankspolitiken] efter diskussion med – jag vill inte säga i samarbete med – motparten och se hur motparten reagerar.”

Kurt Eklöf betraktade mötena som väl formella: ”Det var lite

svårt att få någon alldeles fri diskussion." Nordlander fann att "dessa möten var bra" men hölls för ofta och "det var inte alltid de gav så förskräckligt mycket". Dennis eftersträvade ett informellt meningsutbyte och avskaffade därför de protokoll som riksbanken låtit föra sedan 1973: "Jag avskaffade protokollet. Det var en rekommendation jag hade från en del av mina företrädare. De sade att folk pratar till protokollet. Det enda de vill visa för forskarna är hur duktiga de är och hur tuffa de är mot riksbankschefen." Genom avregleringen ändrade mötena karaktär, nu diskuteras inte policy-frågor lika intensivt som förr: "Vi har månadsmötena kvar och de är rätt så allmänna." Dennis noterar också att andra mötesarrangemang har utvecklats som ersättning eller komplement till månadsmötena.

Thunholm ansåg att tonen på mötena under Åsbrinks tid "var polemisk och den var kärv och gick gärna till ytterligheter".¹³ Browaldh anser att "under Mats Lemnes och Per Åsbrinks tid var mötena mellan riksbanksledningen och bankföreningen mycket formella. Jag har ett intryck att man här följde Bank of Englands tradition, där diskussioner om ekonomin inte tycks ha varit vanliga. Sannolikt utgjorde också det stora antalet närvarande en hämsko med tanke på risken för läckor. Däremot hade jag vid sidan av dessa månatliga möten stimulerande kontakter med riksbankscheferna – ibland föranledda av att Handelsbanken överskridit av riksbanken fastställda staket ifråga om utlåning och likviditetskvoter. Krister Wickman visade för sin del en större villighet att ge informationer om den ekonomiska utvecklingen. Vi fick bl.a. höra synpunkter från BIS [Bank for International Settlements] och OECD."

Arbetet inom riksbanken

Intervjuerna kastar även ljus över arbetet inom riksbanken liksom över de mål, modeller och tidsperspektiv som riksbankschefen styrdes av.

Fullmäktiges roll. Riksbanksfullmäktige är riksbankens högsta beslutande organ. Intervjusvaren avslöjar att fullmäktige inte spelat någon självständig roll i den penningpolitiska processen.¹⁴ Dennis betonar dock att fullmäktige har en viktig roll i remisskrivandet. Fullmäktige har däremot varit klart bromsande när det gäller rationaliseringen inom riksbanken, i synnerhet när det gäller nedläggningen av riksbankens lokalkontor, något som påpekas av Krister Wickman,

¹³ I en kommentar till detta kapitel påpekar Thunholm att det fanns andra kontakter mellan affärsbankerna och riksbanken förutom själva mötena på riksbanken. Åsbrink brukade be Thunholm, när denne var ordförande i bankföreningen, stanna kvar efter sammanträdena för närmare diskussion. Kontakter togs också mellan riksbanken och affärsbankerna mellan mötena.

¹⁴ Denna slutsats får starkt stöd vid en genomläsning av fullmäktiges protokoll. De bär inget spår av någon penningpolitisk debatt. Protokollen var beslutsprotokoll.

Carl-Henrik Nordlander och Bengt Dennis.¹⁵ Varje försök att lägga ned lokalkontoren stötte på ett kraftigt och framgångsrikt motstånd.

Krister Wickman drar slutsatsen: "Det har aldrig varit någon debatt i fullmäktige." Nordlander betonar att fullmäktige "absolut inte" hade någon självständig roll. Bengt Dennis anser att fullmäktige har "inte ändrat något i de förslag till penningpolitik som jag lagt fram." Han framhäver samtidigt vikten av att "vårda" fullmäktige som en styrelse för att få fullmäktiges stöd för sin politik. Eklöf hävdar: "Principfrågor [rörande penningpolitiken] diskuterades inte i fullmäktige."

Riksbankens mål och modell. Inte oväntat framhäver de olika riksbankscheferna skilda mål för sin verksamhet. Wickman betonar yttre balans och hög sysselsättning som de viktiga målen. Efter överbrygningspolitiken blir en fast växelkurs det väsentliga målet för Nordlander och Dennis.

Wickman sammanfattar: "Politiken under hela 50- och 60-talen var extremt inriktad på att med fine-tuning hålla en hög sysselsättning." Eklöf påpekar: "Under vår tid [dvs. 50- och 60-talen] var väl både finansdepartementet och riksbanken väldigt ambitiösa, man trodde att man i stort sett skulle kunna avskaffa konjunktursvängningarna. En tro på fine-tuning kanske och att styra från vår sida, framförallt genom att variera den totala kreditgivningen." Nordlander ser försvaret av kronans växelkurs som sitt främsta mål, även om han genomförde två devalveringar: "Det var ju hela tiden frågan om vår svenska krona, dess växelkurs och försvaret av kronan. Det gick ju igenom som en röd tråd." Dennis betonar en fast växelkurs som det övergripande målet. Någon fine-tuning har Dennis aldrig sysslat med.

När frågan ställs om vilken penningpolitisk modell som inspirerat riksbanksledningen visar det sig att riksbanksledningen varit föga intresserad av att knyta sina bedömningar till någon specifik modell.¹⁶

Nordlander anser "jag har aldrig blivit präglad av något [modell-tänkande]". Han påpekar att "det gällde att lösa dagens problem, att göra det bästa möjliga av situationen. Jag såg aldrig några och hade kanske inte heller själv några sådana där framtidsvyer." Det gällde att "hålla skutan flytande". Dennis svarar "jag hade inga modeller med mig".

Thunholm, som sett på riksbankens politik ur ett affärsbanksperspektiv under lång tid, lämnar följande svar på frågan om riksbankens modell: "Man kan inte tala om någon modell. I så fall är den mycket enkel. På 50- och 60-talen var det att tillhandhålla de

¹⁵ Samma påpekande har framförts muntligt till författaren av Lars Wohlin.

¹⁶ Sträng beskriver rättframt sin modell för finanspolitiken: "Jag drev under alla mina år som finansminister envist att budgeterna skulle vara helst totalbalanserade."

krediter som behövdes för det bostadspolitiska programmet. Sedan fick allting annat anpassa sig efter det . . . I stället för bostadspolitiken så kom sedan statsfinansieringen in som styrande faktor, att tillhandahålla det som behövdes för att finansiera budgetunderskott och så fick resten anpassa sig efter det. Och sedan har plötsligen modellen blivit att upprätthålla en fast växelkurs, sedan får allting annat anpassa sig efter det." Browaldh beskriver riksbankens modell på följande sätt "vad de tittade på var valuta-reserven och utlåningsvolymen . . . Det tredje riktmärket var hur strömmarna på obligationsmarknaden gick . . . Sedan granskade man för det fjärde räntesättningen på utlåningen."

15.3. Sammanfattning

Intervjuerna kompletterar analysen av riksbankens beteende i de föregående kapitlen, framförallt rörande relationen mellan riksbanken och finansdepartementet och mellan riksbanken och affärsbankerna. Intervjuerna visar bland annat att kontakterna mellan finansdepartementet och riksbanken varit täta och att de bägge institutionerna har sökt påverka varandra. Riksbankscheferna önskade genomgående en stramare ekonomisk politik. De var oroade över vad de uppfattade som en alltför expansiv finanspolitik. Här faller de in i det traditionella reaktionsmönstret för centralbankschefer, nämligen fruktan för en inflationsdrivande budgetpolitik. Även om riksbanksledningen använde sig av regleringar var den tveksam till regleringarnas effektivitet. Riksbanksledningen ifrågasatte lågräntepolitiken och regleringarna men var inte redo att ta en öppen strid med finansdepartementet. Till slut när kringgåendet undergrävde riksbankens möjligheter att fortsätta regleringspolitiken genomdrev riksbanken, huvudsakligen på eget initiativ, en avreglering.